

חומרי רקע

ליום עיון "העומדים מן הצד"
בנושא מאבק בגזענות
וחינוך לסובלנות

מרכז TEC, מכון מופ"ת
17.3.2021

מרכז לידע ולמחקר בחינוך
מركز معلومات وبحث في التربية والتعليم
Center for Knowledge and Research in Education

האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים

טכנולוגיה, חינוך, ושונות תרבותית
تكنولوجيا، تربية وتعددية ثقافية
Technology, Education and Cultural Diversity

חומר רקע למושב

Is it ever Moral for Teachers to be Bystanders, not Upstanders?

עמידה מהצד מהזווית האתית - פדגוגית

פרוץ מגפת הקורונה לוינסון עוסקת גם באתגרים האתיים המתעוררים בעקבות סגירת בתי הספר והלמידה מרחוק.

פרסומים אחרונים:

[Reopening Primary Schools during the Pandemic.](#)

[Democratic Discord in Schools: Cases and Commentaries in Educational Ethics.](#)

[Dilemmas of Educational Ethics: Cases and Commentaries.](#)

באתרים הבאים ניתן למצוא חומרים בנושא האתיקה בחינוך שפיתחה לוינסון עבור צוותי הוראה וקובעי מדיניות:

[JusticeinSchools.org](#), [Instructional Moves](#), [YouthinFront.org](#)

יו"ר המושב תהיה [פרופ' זהבית גרוס](#) - ראש קתדרת אונסקו לחינוך לערכים, סובלנות ושלוש בבית הספר לחינוך באוניברסיטת בר אילן וחברת ועדת היוזמה העוסקת בנושא [חינוך לערכים - קווים מנחים להערכה ולמדידה](#). פרופ' גרוס חוקרת ומפתחת כלים פדגוגיים להתמודדות עם תופעת "העומדים מן הצד" כסוגיית מפתח בחינוך נגד גזענות ואפליה. לשיטתה של פרופ' גרוס יש להתמודד עם הסוגיה באמצעות ניתוח שיטתי של חקרי מקרה אמיתיים בגישת הפרוניסיס.

יום העיון "העומדים מן הצד"¹ נערך ביום הבין לאומי למאבק בגזענות ועוסק מדי שנה בחינוך לסובלנות ולהגברת האמון בין תרבויות שונות בחברה הישראלית. השנה מתמקד יום העיון בסוגיית "העומדים מן הצד" בחברה הישראלית ובעולם כולו.

מסמך דגשים זה הוכן כחומר רקע לסדנה שמנחה בכנס [פרופ' מאירה לוינסון](#) - "עמידה למען לעומת עמידה מהצד: עד כמה מחויבות המורים מתרחבת בכיתה הווירטואלית?" בסדנה תדגים פרופ' לוינסון את השיטה שפיתחה להתמודדות עם "הסקה מוסרית בתנאים לא אידאליים" באמצעות בדיקת מקרים אמיתיים בשיטת "חקר מקרה" וניתוחם על פי גישת הפרוניסיס.²

[מאירה לוינסון](#) היא פרופסור לפילוסופיה פוליטית בבית הספר לחינוך באוניברסיטת הרווארד. היא עוסקת בממשק שבין חינוך אזרחי, העצמה של בני נוער וצדק חברתי ובימים אלו פועלת לפיתוח תחום האתיקה בחינוך כתחום דיסציפלינארי מובחן. מאז

1 יום העיון נערך מטעם מרכז TEC במכון מופ"ת בשיתוף עם משרד החינוך, היוזמה - מרכז לידע ולמחקר בחינוך, סמינר הקיבוצים וארגונים נוספים.

2 פרונסיס היא אחת המידות הטובות בתורתו של אריסטו. מידה זו מתייחסת לחשיבה מוסרית ומתורגמת בדרך כלל כ"תבונה מעשית". זהו ידע מעשי-פרגמטי המאפשר בחירה בפעולה במטרה להגיע לשינוי חיובי בחיים. אריסטו טוען כי פרונסיס אינה סוג של מיומנות מכיוון שהיא אינה כוללת רק את היכולת להחליט כיצד להשיג תכלית מסוימת אלא גם את היכולת לקבוע מהי אותה תכלית. לצד הפרונסיס, אריסטו מתייחס לסוגי ידע אחרים: ידע אפיסטמי, כלומר ידע מדעי עיוני הכולל אמיתות אוניברסליות, ו"טכנה" - מיומנויות מעשיות הדרושות לביצוע עבודה זו או אחרת.

דגשים מתוך המאמר:

פגיעה מוסרית ואתיקה של אי-צדק בחינוך

מאירה לוינסון

במאמר זה המחברת מאירה לוינסון דנה במקרה בוחן שבו צוות בית ספר צריך להחליט אם להרחיק נער בן חמש עשרה שהביא מריחואנה לבית הספר. באמצעות מקרה בוחן זה היא חוקרת שורה של דילמות מוסריות - מקרים שבהם אנשי חינוך ונשות חינוך חשים מחויבות לנקוט פעולה בהתאם לעקרונות הצדק אך התנאים לא מאפשרים זאת, אם בשל ההקשר החברתי הרחב ואם בשל הנסיבות בבית הספר. לוינסון טוענת שבתנאים אלו צוותי חינוך סובלים מפגיעה מוסרית - טראומה הנגרמת מביצוע עוולה מוסרית כלפי אחר למרות רצון עמוק ואחריות לנהוג אחרת.

תיאור המקרה בקצרה

א'ורג', נער בן חמש עשרה, החל בשנה זו את לימודיו בבית ספר תיכון קתולי שמשרת בעיקר תלמידים במצב סוציו-אקונומי נמוך. גורג' חסר עורף משפחתי ואף סבל מהתעללות מצד אביו. בעקבות אירועים קודמים של התנהגות עבריינית מונה לו קצין מבחן שהתריע כי הסתבכות נוספת תוביל להרחקתו מבית הספר. שבועות ספורים לאחר תחילת הלימודים נתפס ג'ורג' עם מריחואנה במהלך הלימודים. השיטה הנהוגה לטיפול בבעיות משמעת בבית הספר היא התייחסות פרטנית לצורכי הנער וזיהוי דרכים להחזרתו למוטב. השימוש בהשעיה או בהרחקה מבית הספר נעשה במקרי קיצון בלבד. בפני צוות בית הספר עמדו מספר דילמות מרכזיות: האם להסתיר את המקרה מקצין המבחן ובכך להפר את הנחיות החוק? האם לדווח לקצין המבחן אך להציע אלטרנטיבות אחרות מלבד הרחקה? האם להרחיק את ג'ורג' ולקוות שיפתח אחריות אישית גבוהה יותר בבית הספר שאליו יעבור? האם יש לדון בשינוי שיטת המשמעת הנהוגה בבית הספר?

אחריותם של אנשי חינוך ונשות חינוך לפעול על פי עקרונות הצדק

<< תפיסות עדכניות

"צדק" בהגדרה רחבה הוא מערך הוגן של רווח והפסד שבו כל אחד מקבל את המגיע לו. אנשי חינוך ונשות חינוך מחויבים לפעול על פי עקרונות הצדק - זה אולי נשמע מובן מאליו אך מסתבר שאין זה כך. תאוריות פוליטיות עדכניות מתייחסות לצדק כאל מאפיין רצוי של מערכות חברתיות או של מוסדות ולא של פרטים. גם קובעי מדיניות בחינוך לא נוהגים להתייחס לאחריות של צוותי חינוך לפעול על פי עקרונות הצדק, בפרט ברמת המיקרו של פעולות היום-יום. השיח סביב פרקטיקות של מורים ומורות מתמקד רובו ככולו בהיבטים פדגוגיים בלבד.

<< דילמות יום-יומיות של צדק

בניגוד להתעלמות של התאוריה והמדיניות מהחשיבות שיש לשאלות של צדק בעבודת המורה, בפועל צוותי חינוך נדרשים להתמודד עם דילמות סביב הצדק בעבודתם היום-יומית ולא רק במצבי קיצון כמו זה של ג'ורג'.

בעיות משמעת למשל מתעוררות כאשר צרכים של ילדים נותרים ללא מענה הולם. כיצד יש להקצות את משאבי ההוראה כדי לאפשר סביבה לימודית בטוחה לכלל התלמידים והתלמידות ובו בזמן לתת מענים אקדמיים, רגשיים וחברתיים לתלמידים ולתלמידות מתקשים?

מורים ומורות מחויבים לפעול על פי עקרונות הצדק מסיבות מגוונות. למשל - הם נציגים של המדינה (סוכני חברות) ומתוקף כך המדינה מממשת באמצעותם את אחריותה לצדק כלפי אזרחיה. נוסף על כך, בתי ספר הפועלים על פי עקרונות הצדק הם תנאי מקדים והכרחי לחברה צודקת כיוון שבהם מקנים ידע, מיומנויות והרגלים המאפשרים השתלבות בתעסוקה, רכישת השכלה גבוהה ושותפות אזרחית.

ישנם שני מקורות עיקריים לאי-צדק במערכת החינוך, והמקרה של ג'ורג' מדגים את שניהם:

- אי-צדק שמקורו בהקשר החברתי: ג'ורג' הגיע משכונה ענייה, סבל מהתעללות מצד אביו והוזנח על ידי שירותי רווחה שלא עמדו בעומס.
- אי-צדק שמקורו בבית הספר: על אף הכוונות הטובות, בבית הספר של ג'ורג' חסר כוח אדם בתחומי ההוראה והייעוץ, ושיטת המשמעת הנהוגה בו אינה מתאימה די הצורך לאוכלוסיית התלמידים.

ניתוחי מקרי בוחן בגישת הפרונסיס

המקרה של ג'ורג' מדגים מאפיינים של הסקה מוסרית בתנאים שאינם אידיאליים (ethical reasoning in non-ideal contexts) ובעיקר את הערך שיש לפרונסיס - דרך הסקה שמביאה בחשבון הן את הבעיה הממשית וההקשר הספציפי (bottom up) והן את התאוריה ה"אידיאלית" (top down) במטרה לפתח תבונה מעשית. מקרי בוחן מאפשרים מעברים רפלקטיביים בין תאוריה ומעשה ולכן יש ערך רב בהסקה מוסרית בתנאים שאינם אידיאליים.

החלטות אינן מתקבלות בוואקום אלא תמיד בתוך הקשר ספציפי, מערכות יחסים וניואנסים. במקרה של ג'ורג' הצוות חוזר ועובר בין שאלות תאורטיות גדולות כמו מהו הקשר בין חמלה וצדק והאם בתי ספר אמורים "להציל" תלמידים, ובין שאלות פרקטיות כמו כיצד לייצר שקיפות של קבלת ההחלטות בנושאי משמעת מבלי להפר את הפרטיות של התלמידים או מה הסיכוי שג'ורג' יישאר בבית הספר החדש אם יורחק? בלב הפרונסיס מצוי ידע מעשי שיכול להכווין החלטות מוסריות בהקשר ספציפי. תיאוריות מוסריות "אידיאליות" לא יכולות לשמש כמצפן להחלטות מוסריות בחיי היום-יום כיוון שהן רלוונטיות לקבלת החלטות ברמת המקרו ולא ברמה של אנשי החינוך עצמם.

כיצד אנשי חינוך מתמודדים עם עוולה מוסרית? נאמנות, השמעת קול ופרישה

<< חתרנות תוך נאמנות

אנשי חינוך ונשות חינוך רבים מנסים לקבל את ההחלטות הצודקות ביותר תוך שמירה על נאמנות לתלמידים, לבתי הספר ולפרופסיה. לעיתים הם עושים זאת באמצעות אי-ציות למדיניות או לכללים במקרים שבהם ניתן להסתיר זאת ולא להיענש על כך. אסטרטגיה זו מכונה "הנשק של החלשים" (James Scott, 1985) או "הבירוקרטיה של חיי היום-יום" (Lipsky, 2010).

הבעיה היא שהפעולה החתרנית נותרת סמויה ולכן משמרת את הסטטוס-קו ולא תורמת לשינוי מערכת. במקרה של ג'ורג', החלטה שלא לדווח לקצין המבחן היא דוגמה לשימוש באסטרטגיה כזו. ההשלכה של ההחלטה היא שקצין המבחן ושירותי הרווחה לא ייתפסו כאחראים לכך שהמשאבים שמופנים לסיוע לג'ורג' ולנערים אחרים במצבו אינם מספיקים לשיקומם. ללא עדות לכישלון אין תמריץ להשתנות.

בעיות דומות עולות כאשר מורים ומורות המתנגדים ברמה המוסרית לשימוש במבחנים סטנדרטיים מסייעים לתלמידים בבחינה. הם עושים זאת כדי לעזור לתלמידים להתקבל למוסדות חינוך טובים או כדי להקדיש את זמן ההוראה לתכנים רלוונטיים יותר לחיי התלמידים, אך בפועל הם פוגעים באותם תלמידים שקיבלו ציונים טובים במרמה כיוון שאלו לא יקבלו שיעורי עזר ותמיכות נוספות.

<< השמעת קול

צוותי חינוך יכולים להשמיע את קולם ולחשוף בפני הציבור ידע חשוב על אודות האתגרים, ההזדמנויות וחוסר הצדק בחינוך. בכך הם עשויים לשמור על היושרה המוסרית והפרופסיונאלית שלהם וגם לאתגר את הסטטוס־קוו הקיים. ישנן דוגמאות מעוררות השראה של אנשי חינוך ונשות חינוך שהשמיעו יחד כקולקטיב קול צעקה נגד מבחנים סטנדרטיים. במעשה כזה הם מסתכנים בענישה אישית כמו פיטורים וכן בענישה של בית הספר שתבטא למשל בהפחתת המימון מהרשויות.

במקרה של ג'ורג' קיימות מורכבויות נוספות סביב השימוש באסטרטגיה זו, לדוגמה השאלה כיצד לדון בעניינו ברמה הציבורית בלי לפגוע בפרטיותו. כמו כן, נער בעל תיקים פליליים ורקע של שימוש בסמים לא יעורר אהדה ציבורית וגם שמו הטוב של בית הספר עלול להיפגע כשיודע שיש בו בעיית סמים.

<< פרישה - להשאיר הכול מאחור

לעיתים אנשי חינוך ונשות חינוך מחליטים לפרוש כאשר הם חשים שאינם יכולים עוד לשתף פעולה עם אי-הצדק במערכת. לפעמים הם לא פורשים בשקט אלא מקימים קול צעקה ומפרסמים ברבים את דבר פרישתם. באמצעות הפרישה אנשי חינוך אלו משמרים, או אולי משקמים, את תחושת היושרה האישית שלהם ואף את היושרה של הפרופסיה עצמה. אולם לרוב כאשר אדם פורש מהמערכת אחר ימלא את מקומו ועל כן הפרישה לא תסייע לנשאים בה. ניתן אף לטעון שהפורשים ישמרו על "ידיים נקיות", אך סביר שמי שיחליף אותם יהיה פחות מודע ופחות מוטרד מאי-הצדק ומהשפעותיו על התלמידים.

אנשי חינוך ונשות חינוך המודעים לעוולות המוסריות במערכת ומוטרדים מהן הם המועדים ביותר לחוות פגיעה מוסרית - אך בדיוק מסיבה זו חשוב שהם יישארו במערכת.

חשוב להבהיר כי הטראומה אינה רק טראומה פסיכולוגית אלא פגיעה עמוקה, מתמשכת ורבי-ממדית - ברמה הביולוגית, הרוחנית והחברתית ובעצם בתחושת הזהות המוסרית של האדם. החברה גורמת לפגיעה מוסרית כאשר היא מציבה סוכני חבורות, כמו אנשי חינוך ונשות חינוך, בעמדות בלתי אפשריות מבחינה מוסרית. לא רק צוותי החינוך עצמם מפירים עקרונות מוסריים אלא גם כולנו כחברה, בכך שאנו כופים עליהם להקריב חלק מזהותם.

המענה לפגיעה מוסרית בחינוך

החברה נושאת באחריות להפחתת התדירות שבה מתרחשת פגיעה מוסרית באנשי חינוך ובנשות חינוך. ניתן להפחית את אי-הצדק באמצעות רפורמות חברתיות וכלכליות כמו מהלכים לצמצום העוני וכן באמצעות רפורמות במערכת החינוך כמו הרחבת התמיכה המקצועית במורים ובמורות והגדלת המימון ליועצים חינוכיים בבתי הספר. האחריות להובלת רפורמות כאלו היא של גופי הממשל ולא של אנשי החינוך כפרטים.

יחד עם זאת, כדי לקדם מהלכים אלו נדרשת עבודה משותפת של אנשי חינוך, של קובעי מדיניות וכן של התלמידים והתלמידות ומשפחותיהם. עבודה משותפת ורפלקטיבית יכולה לתרום לא רק לקידום רפורמות רחבות, אלא גם למציאת פתרונות צודקים בתוך המערכת. אנשי חינוך מנוסים יכולים לשתף בתובנות שלהם ולהפחית בכך מקרים של פגיעה מוסרית. למשל - אחד האתגרים השכיחים בבית הספר הוא המפגש בין צרכים בלתי מוגבלים ומשאבים מוגבלים. האם לסייע לתלמיד שמתקשה בקריאה ולכן מפריע לכיתה או לסייע לתלמידים אחרים שזקוקים לכך אך לא מפריעים? אנשי חינוך מנוסים יכולים ליעץ ולהציע דרכי הוראה ולמידה שיתאימו למגוון תלמידים ללא צורך בסיוע מתמשך מצד המורה.

בית הספר של ג'ורג' למשל היה יכול ללמוד מבתי ספר אחרים גישות נוספות להתמודדות עם בעיות משמעת. ייתכן שעדיף לנקוט בגישה של "צדק מאחה"³ - ניתן היה לאפשר לג'ורג' לשאת באחריות למעשיו באופן פומבי ולנקוט בפעולות מתקנות בלי שבית הספר יאלץ לנקוט בגישה של חמלה.

יחד עם זאת, עלינו להכיר בכך שלא ניתן, ואף לא רצוי, לבטל לחלוטין מקרים של פגיעה מוסרית. חוויה של פגיעה מוסרית מסמנת פעמים רבות התקדמות מוסרית - פעולות שנתפסו בעבר כמקובלות לגמרי אצל צוותי חינוך ואצל החברה בכללה נחוו כעת כעוולות מוסריות. למשל, בשנות ה-50 של המאה הקודמת בתי ספר לילדים בעלי צרכים מיוחדים סיפקו חינוך באיכות ירודה ביותר. זו הייתה הנורמה המקובלת והדבר לא נתפס כחוסר צדק. כיום ברור לכול שילדים אלו זכאים לקבל חינוך איכותי כמו כל יתר הילדים, באמצעות מענים המותאמים להם.

החברה ככלל, יחד עם העוסקים והעוסקות בחינוך ובהתוויית מדיניות, צריכה לפעול לצמצום פגיעות מוסריות שאינן הכרחיות. דוגמה לכך היא מקרים שבהם שינוי בפרקטיקה של ההוראה בשדה יצמצם את העוולה המוסרית ללא צורך בשינויים מערכתיים. בו בזמן יש להציב בפני מערכת החינוך **ציפיות גבוהות למחויבות לצדק**. ציפיות אלו יגדילו אומנם את מספר המקרים שבהם מתרחשת פגיעה מוסרית, אך בהן גלום הסיכוי לתיקון מערכתי עמוק. המודעות לעוולות המוסריות תניע את המחויבות לשינוי.

ראוי כי אנשי חינוך ונשות חינוך יקבלו הכשרה מקצועית וליווי מקצועי שיסייעו להם לעמוד במחויבות לפעול באופן צודק ומוסרי בנסיבות מורכבות ומאתגרות. הדבר נכון במיוחד אם רוצים להשאיר במערכת את אותם אנשי חינוך בעלי אחריות מוסרית. לוינסון טוענת כי יש ערך רב לשיחות מתמשכות על אודות מקרים ספציפיים כמו זה של ג'ורג' - אנשי חינוך צמאים לכך.

שיח ציבורי סביב מקרי בוחן אמיתיים ישפר גם את מודעות החברה לשאלות על אודות צדק ואי-צדק בבתי הספר ולקשר שלהן לאי-צדק בהקשר חברתי ופוליטי רחב יותר. אם נבין טוב יותר את האתגרים האתיים בחינוך ואת ההזדמנויות לתת להם מענה תגדל גם יכולתנו לפעול ליצירת שינוי אמיתי ולהפחתת השכיחות של פגיעות מוסריות בכללן.

לפרסום המלא ראו:

[Levinson, M. \(2015\). Moral Injury and the Ethics of Educational Injustice. *Harvard Educational Review* 85\(2\) \(June\), 203–228. doi:10.17763/0017-8055.85.2.203.](https://doi.org/10.17763/0017-8055.85.2.203)

תקצור ועיבוד: **אילה ולודבסקי-יובל** | עריכה: **טל רייך** | עיצוב: **אמונה כרמל**

יוזמה - מרכז לידע ולמחקר בחינוך מקדמת שימוש שיטתי בידע מחקרי עדכני ומבוקר בשגרות העבודה של העוסקים בחינוך. ידע מחקרי נגיש וזמין למקבלי החלטות ולציבור הרחב חיוני לגיבוש מושכל של מדיניות ולתכנון מיטבי של התערבויות - לשיפור הישגי החינוך בישראל.